

Transnacionalismus, integrace a identifikace: Diskuse o proměnlivosti a dynamice sociálních procesů na příkladu studentské migrace z Ukrajiny

LUDEK JIRKA*

Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové

YANA LEONTIYEVA*

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

Transnationalism, Integration and Identification: A Discussion of the Variability and Dynamics of Social Processes through the Example of Student Migration from Ukraine to the Czech Republic

Abstract: This article deals with Ukrainian student migration and the convergence of integration and transnationalism. Its main focus is the self-identification of young Ukrainians studying in the Czech Republic. The authors explore and describe international students' different integration and transnational dispositions and also discuss whether these dispositions could be seen as part of antagonistic or synergetic processes. The interconnection between transnationalism and integration is widely discussed in both sociological and anthropological literature, and most scholars identify them as synergetic processes. In the case of Ukrainian students in the Czech Republic, however, the authors argue that these processes can be understood as both synergetic and antagonistic because what matters is the students' self-identification. Most of the analysis presented in this article is based on in-depth interviews with Ukrainian students conducted between 2012 and 2019. The results of qualitative research are also compared to and discussed in relation to the findings from an on-line survey conducted among 258 Ukrainian students in 2018. The article suggests that Ukrainian students themselves could incline in both directions, towards an antagonistic and a synergetic understanding of integration and transnationalism, because it depends on their self-expressed dispositions. However, most participants most of the participants in the research express the synergy.

Keywords: Ukraine, student migration, transnationalism, integration, identification

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2022, Vol. 58, No. 1: 29–51

<https://doi.org/10.13060/csr.2022.009>

* Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Luděk Jirka, Ph.D., Katedra kulturních a náboženských studií, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Hradecká 1227/4, 500 11 Hradec Králové, e-mail: ludek.jirka@uhk.cz, Mgr. Yana Leontiyeva, Ph.D., Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: yana.leontiyeva@soc.cas.cz.

Úvod

Česká republika je dlouhodobě cílovou zemí ukrajinské migrace a ta byla často zkoumána převážně z perspektivy začlenění (integrace) a z perspektivy hostitelské země [např. Drbohlav 2008, 2011; Šolcová 2012]. Dnes se už sice začínají objevovat výrazné snahy popsat transnacionální aktivity Ukrajinců [např. Drbohlav 2015; Ezzeddine 2019; Janská, Pauknerová, Koropecká 2017], ale důležitým bodem zůstává, že transnacionální diskurz nemá v českých sociálních vědách tak dlouhou tradici jako výzkumy začlenění, a zřejmě i proto je v novějších výzkumech transnacionálních vztahů ukrajinských migrantů u některých autorů patrné, že transnacionální a integrační procesy mohou být vnímány jako navzájem *kontradiktorní* [např. Janská 2015]. Tím se však opomíjí skutečnost, že dané sociální procesy mohou být navzájem *konstitutivní* [např. Morawska 2003].

V tomto článku se budeme zabývat ukrajinskou *studentskou* migrací do České republiky, která je dosud opomíjena na úkor pracovní migrace a jejíž aktéři neodjíždí do České republiky pouze za účelem zvyšování kvalifikace, ale mnozí z nich se zde plánují usadit. Cíleně jsme se soustředili na ty mladé studující migranty, jejichž rodiče žijí v zemi původu, protože nám tato rodinná situace umožňuje určitou perspektivu výzkumu transnacionálních vztahů. Vycházeli jsme z toho, že naše cílová skupina má jisté predispozice pro začlenění (např. denní setkávání s českými studenty apod.), a zároveň jsme u této skupiny předpokládali predispozice důležité pro transnacionální vazby (např. díky udržování vztahů s rodiči, kteří žijí v zemi původu). Jsme si vědomi toho, že studentské prostředí nemusí být pro studium uvedených sociálních procesů standardní, ovšem na druhou stranu vytváří relevantní možnosti jak pro integraci, tak pro transnacionální vazby. Zároveň se nejednalo pouze o ty ukrajinské studenty, kteří by nastoupili v České republice až na terciární vzdělávání, protože někteří zde studovali/studují střední školy.

Hlavní výzkumnou otázkou v uskutečněných semistrukturovaných rozhovorech tedy bylo, jak tito mladí studenti artikuluji a interpretují dispozice pro integraci a transnacionalismus a jak (nebo zda vůbec) se s nimi mohou identifikovat. Jsme si vědomi, že vztah mezi analytickými kategoriemi začlenění a transnacionalismu není kongruentní, přesto bychom uvedené rádi prozkoumali a uvedli, jaké mají participantů dispozice. Skrze analýzu narací mladých ukrajinských studentů se pak snažíme uvést, zda inklinují ke vnímání obou procesů jako synergických, nebo antagonistických. K termínu synergický jsme se rozhodli z důvodu, že toto slovo vyjadřuje „součinnost“, a tím je pro náš článek případnější než výše uvedený termín konstitutivní [Morawska 2003], který by znamenal spíše „ustanovování“. Termín antagonistický je pak spojen s významem „protichůdnosti“, a to se nám opět jeví pro náš článek účelněji než výše uvedený termín kontradiktorní, který je spojen spíše s „rozporem“. Poznatky z rozhovorů diskutujeme také v kontextu výsledků kvantitativního on-line průzkumu ukrajinských studentů v České republice.

Následující text je členěn do čtyř částí. V první části uvádíme teoretický přístup, kde zvláštní pozornost věnujeme diskusi nad vztahem mezi procesem začlenění a transnacionalismu s důrazem na identifikační rovinu. V následující části popisujeme metodologii realizovaného výzkumu se speciálním odkazem na multi-sited ethnography. V empirické části se pak věnujeme podrobné analýze sebraných dat a pojednáváme o tom, jak se ukrajinští participanti mohou identifikovat s transnacionálními vazbami a s integrací a zda spíše inklinují k jejich antagonistickému, nebo synergickému hodnocení. V závěru shrnujeme nejdůležitější poznatky.

Začlenění a transnacionální teorie

Lze hovořit o několika typech integrace. Jedná se o typ strukturální, kulturní, interaktivní (neboli sociální) a identifikační [např. Rákoczyová, Pořízková 2009; Drbohlav a kol. 2010]. Výzkumy v českém prostředí se intenzivně věnují výzkumu strukturální (zaměstnání, bydlení a vzdělání) a kulturní dimenze integrace (jazykové kompetence) [viz např. Bělohradská 2008; Rákoczyová, Pořízková 2009; Simon 2011; Šolcová 2012] a podle Josefa Bernarda a Renaty Mikešové [2014] je v českém kontextu nejvíce přehlíženou oblastí sociokulturní (sociální a kulturní) integrace imigrantů [viz Jírka 2016]. My se ale domníváme, že až na výjimky [viz např. Bittnerová, Moravcová 2011] je nezaslouženě malá pozornost naopak věnována identifikační dimenzi začlenění na úkor praktik migrantů a behaviorálních změn.

Tu chápeme jako akt „ztotožnění se“, kdy existuje spojení mezi vnitřním sebezporozuměním daného jedince, jeho zájmem a sociálně skupinovými prvky sociálního prostoru v zemi imigrace definovanými pozicí genderu nebo etnicity, strukturálními prvky (jako je vzdělávací systém, trh práce nebo zaměstnání) nebo mezilidskými aspekty (rodina, přátelé). Důležité je, že do sebe inkluzivně zapadá sebezporozumění, zájem a sociálně skupinové, strukturální nebo mezilidské prvky [Syed, Mclean 2016; Brubaker, Cooper 2000]; pokud však do sebe zájmy a ony prvky nezapadají, pak nelze mluvit o „ztotožnění se“. Z toho všeho vyplývá *individuální* podstata identifikační integrace [Frisen, Wangqvist 2011], ovšem předpokladem této identifikace je také její *kolektivní* význam, protože jedinec vyjadřuje svůj zájem společně s ostatními (nikdy neuvažuje ryze individualisticky). Zároveň se identifikační integrací vyjadřuje určitý příklon k identifikační *stabilitě*, v rámci které se pozice jedince ukotvuje v sociální struktuře. To ovšem neznamená, že by se identifikace nemusela situationalisticky, časově nebo kontextuálně změnit [ibid.], protože se mění např. v závislosti na věku a na životních situacích.

Celkově lze přiznat, že výzkum integrace sám o sobě často přináší určité metodologické zjednodušení, protože většinou vychází z představy trvalé migrace a trvalého usazení, a toto statické pojetí integrace příliš zdůrazňuje perspektivu přijímající společnosti [Klvaňová 2009] a klade důraz na zkoumání tzv. postmi-

gračních vazeb, a proto je důležité obrátit se i na transnacionální přístup. Pokud bychom se totiž věnovali pouze integraci, tak bychom mohli zůstat v pasti tzv. metodologického nacionalismu, který vychází z předpokladu, že existuje homogenita státu a společnosti a že dané uskupení je jedinou a přirozenou sociální a politickou jednotkou; tudíž je teritoriální jednotka národního státu vnímána jako jediný referenční analytický rámec [Boccagni 2012; Özkul 2020] a zastánci tohoto metodologického postulátu často vnímají své výzkumy omezeně ve spojení s procesy začleňování se do společnosti a v podstatě opomíjí transnacionální vazby jedinců [Glick-Schiller, Wimmer 2003].¹ Přitom je zřejmé, že v současnosti je analyticky neudržitelné uvádět působnost migrantů pouze v pojmech metodologického nacionalismu, protože působnost mimo tento analytický rámec reálně existuje.

Nechceme zde naznačit, že by v českém kontextu byly transnacionální vazby výzkumníky soustavně zapírány. Domníváme se ale, že tyto vazby jsou stále nedostatečně probádány a že jejich role a vztah vůči procesům začlenění, zejména vůči identifikační rovině začlenění, jsou opomíjeny. V případě migrace do České republiky tak například existuje monografie věnovaná teoretickému ukotvení transnacionalismu [Szaló 2008], poté studie věnované (především) finanční podpoře rodin migrantů v zemích původu [např. Drbohlav 2015; Ezzeddine 2019], duálnímu světu migrantů [Szaló, Hamár 2007] a autoři píše také o sociálních sítích migrantů [Bělohradská 2008; Brouček 2003; Kocourek 2013; Korecká 2008; Martínková 2008; Mošňjaga, Lupták 2008; Uherek et al. 2008; Slavková 2014], ale toto teoretické pojednání i empiricky podložené transnacionální prvky jsou podle nás málo probádány ve vztahu k identifikační rovině začlenění. Důvodem je i skutečnost, že až na výjimky [např. Klvaňová 2009] mohly jejich empirické práce zůstat spojené s metodologicky kritizovanými ranými koncepty transnacionalismu [např. Daniel 2009; Henig 2009], které vyjadřuje mj. i níže uvedená kniha *Nations Unbound* [Basch, Glick-Schiller, Szanton-Blanc (1994) 2003].

V uplynulých dekádách bylo vyvinuto několik teoretických konceptů, které se snažily „nabourat“ dominanci metodologického nacionalismu, ale v českém prostředí je zřejmě nejvíce známý právě přístup autork Lindy Basch, Niny Glick-Schiller a Cristiny Szanton-Blanc uvedený v knize *Nations Unbound* [(1994) 2003]. Pro jejich práci je příznačná především kritika metodologického nacionalismu a asimilacionistického přístupu² jako takového, protože podle nich nedokáže postihnout denní jednání migrantů [např. Özkul 2020; viz Jírka 2016].³ Autorky však

¹ Mimo problematiku metodologického nacionalismu má svou roli i geografická vzdálenost mezi zemí imigrační a zemí původu, která určuje např. objem posílaných remitencí [viz Mitchell 1997].

² Zejména ve Spojených státech amerických; v Evropě bychom spíše hovořili o integraci, i když termíny asimilace a integrace jsou často významově promíchané [viz např. Bernard, Mikešová 2014].

³ Až později se projevila snaha nahradit transnacionalismus zcela jiným přístupem [Ameлина 2017; Çağlar 2016; Waldinger 2011].

nedokázaly vhodně metodologicky propojit transnacionální vazby⁴ a procesy začlenění, protože uvažovaly o identifikační a etnické/nacionalistické problematice v rámci dichotomického dělení „*all or nothing*“ ve smyslu *buď* transnacionální vazby, *anebo* integrace, ačkoliv se zaměřovaly na transnacionální vazby [Boccagni 2012: 313; viz Jirka 2016]. To je také důvod, proč v českém kontextu považujeme bádání ohledně transnacionálních vazeb vůči identifikační rovině začlenění za nedostatečné, přestože i podle jiných autorů může začlenění opravdu vytvářet *kontrast* vůči transnacionalizaci [Waldinger 2008, 2011, 2015; viz také Erdal, Oeppen 2013; Koopmans et al. 2005].

Jiní autoři však sledovali linii součinnosti procesů integrace a transnacionalismu a zdá se, že nakonec tento postoj převážil [Levitt, Glick-Schiller 2004]. Na příklad podle Anny Ameliny a Thomase Faista [2008] mohou být kompetence migrantů, které vznikají a udržují se pomocí transnacionálních vazeb, *užitečné* pro integrační procesy. Další autoři dokonce uvažují o tom, že transnacionální vazby *pomáhají* procesům začlenění, protože zájem o prosperitu původního prostředí může zlepšit občanskou participaci v zemi imigrace [Mazzucato 2008]. Podle jiných by se dal určit prosperující vztah mezi vzestupnou sociální mobilitou v zemi imigrace a silou a pevností transnacionálních vazeb [Snel, Engbersen, Leerkes 2006] a další uvádí, že úspěšná ekonomická integrace *vytváří* větší touhu po transnacionálních vazbách [Carling, Hoelscher 2013] anebo že politická transnacionální participace *vytváří* podloží pro politickou participaci a integraci v zemi imigrace [Mügge 2016]. S odkazem na multiplicitní možnosti transnacionalismu a integrace [např. Guarnizo, Portes, Haller 2003] nebo různé formy transnacionálních a integračních aktivit lze odkázat i na Brama Dekkera a Mellissu Siegel [2013] a na jejich tezi, že multiplicitní transnacionální vazby *umožňují* lepší strukturální a sociokulturní integraci v přijímající zemi.⁵ Obecně je však podle některých autorů obtížné určit, *zda existuje jasný přímý vztah* mezi transnacionálními vazbami a integrací⁶ [Koopmans et al. 2005; Mügge 2016; Özkul 2020] i kvůli jejich analytické typologizaci.

⁴ Celkem lze hovořit o třech nejčastějších tématech při studiu transnacionálních vazeb – o ekonomických, politických a sociálně-kulturních vazbách [Boccagni 2012; Mügge 2015; Özkul 2020], někdy i náboženských [viz Özkul 2012], přičemž sociálně-kulturní problematika transnacionálních vazeb – zabývající se tématem identity, přináležení a kulturní změnou – zůstala až donedávna nejméně teoreticky uchopena [Dunn 2005]. Jedná se o sociální remitence [Levitt 2001], ale také o mnohorozměrnou formu přináležení (sounáležitosti) „*tady*“ a „*tam*“ [Ehrkamp 2005]. I české sociální vědy se zaměřují nejvíce na ekonomické vazby a nejméně na sociálně-kulturní aspekty transnacionálních vazeb, ačkoliv i dnes se čeští badatelé věnují studiu sociálních remitencí [Drbohlav et al. 2015].

⁵ Zároveň je však důležitá vzdělanost a mobilita, která je méně silná v případě pracovníků ze zahraničí [Dahinden 2009; Morawska 2003, 2005], přičemž obecně lidé se slabšími ekonomickými, sociálními a politickými zdroji mají také slabší transnacionální vztahy [Mügge 2016].

⁶ Jiná je otázka diasporických organizací nebo etnických enkláv (také jako hometown associations), jejichž transnacionální jednání je vnímáno pozitivně ve vztahu k integraci ci-

Než se dostaneme dále, poukážeme na identifikační rovinu s transnacionálními vazbami. Transnacionální vazby totiž – podobně jako v případě integrace – nejsou pouze praktikami, ale také identifikací [Levitt, Waters 2002; Glick-Schiller 2018]. I v případě identifikační roviny v souvislosti s transnacionalismem lze totiž odkázat na podobné dispozice jako má identifikační integrace, alespoň v termínech vnitřního sebeporozumění jedince, jeho zájmu a sociálně skupinovými, strukturálními nebo mezilidskými aspekty, které však na rozdíl od identifikační integrace směřují do prostoru země původu. Opět je nutné zmínit, že se jedná o individuální podstatu identifikace s předpokladem kolektivity a identifikační stability (existují však různé frekvence a intenzity [Faist, Kivisto 2010; Levitt, DeWind, Vertovec 2003; Snel, Engbersen, Leerkes 2006]).

Na závěr teoretických úvah lze ještě odpovědět na otázku, proč by mělo být potřebné zkoumat synergii nebo antagonismus procesů integrace a transnacionalismu? Podle odpovědí participantů lze totiž např. uvést, zda participantům identifikačně pomáhají transnacionální vazby při usazování se v zemi imigrace, případně zda jim orientace na zemi imigrace umožňuje zintenzivnit vztahy s vazbami v zemi původu (tyto předpoklady by splňovaly synergické spojení obou procesů), anebo zda z jejich pohledu limituje identifikace s vazbami v zemi původu budování nových vazeb v zemi imigrace a zamezuje se tak identifikační integraci (v takovém případě by se jednalo o antagonistické vyznění obou procesů). Považujeme za nutné znovu zopakovat, že vztah mezi kategoriemi začlenění a transnacionalismu není kongruentní, a proto nás spíše zajímá, zda participanté inklinují spíše k synergickému spojení, nebo k antagonistickému vyznění obou procesů.

Metodologie výzkumu

Inspirací pro kvalitativní výzkum byla metoda *multi-sited ethnography* [Falzon 2009]. Ta předpokládá výzkum jevů, které nejsou soustředěné pouze na jedno místo a které nabývají diferenciovaných podob, a nejedná se tak o klasický lokálně ukotvený výzkum, kdy by se kohezně studovaly jevy v rámci ohraničené a analyticky uzavřené lokality.⁷ Vzhledem k našemu výzkumu by mnozí badatelé mohli oponovat, že existuje historická provázanost mezi prvky českého a ukrajinského prostředí a že kulturně i sociálně nemusí obsahovat aspekty diferenciace. S tím lze „objektivně“ souhlasit, ovšem participanté sami hodnotí české prostředí jako odlišné od ukrajinského a tím přiznávají vzájemné rozdílnosti legitimitu. Je samozřejmě pravda, že pozice *multi-sited ethnography* je metodologicky slabší, chce-

zinců, protože diasporické organizace napomáhají lehčí a plynulejší akceptaci v zemi imigrace [Amelina, Faist 2008; Alba, Nee 1997].

⁷ Pojem diferenciace má v metodě Marca-Anthoniho Falzona [2009] zásadní roli a pro úplné vysvětlení použití tohoto přístupu je nutné zmínit a odmítnout přístup George Marcuse, který zasazuje komunitu do globálních procesů homogenizace [1995, 1999a, 1999b, 2011].

me-li poskytnout pevné a nekritizovatelné důkazy o dopadu a progresu transnacionálních vazeb [Bocagni 2012], ale také integrace, avšak lze deklarovat, že nám jde jen o interpretaci identifikace, která je vyjádřena narativně, a nezkoumáme dopady určitých praktik. Dále lze uvést, že se k metodě multi-sited ethnography rozhodli autoři článku i z toho důvodu, že považovali za nutné pochopit specifika ukrajinského prostředí, stejně jako rodinného a sociálního zázemí participantů.

Další metodou výzkumu byly polostrukturované rozhovory. Tato metoda je dostatečně pružná, protože se otázky mohou předem naformulovat a samotný rozhovor se pak vyvíjí podle odpovědí participantů [Fontana, Frey 2012]. V skutečných rozhovorech jsme se snažili zachytit identifikaci participantů s českým prostředím, sociální a ekonomickou situaci jejich rodičů (a potažmo i participantů), identifikaci s ukrajinským prostředím (transnacionální vazby), možnosti překonání imigrační politiky České republiky, problematiku atraktivity a idealizace České republiky a možnosti migrace do této země. Důraz však byl kladen na identifikační rovinu participantů. Jsme přesvědčeni, že sebezporozumění lze vyjádřit narativně, ačkoliv nás to může vést k přílišnému spoléhání se na narace. Problémem může být také významnější ovlivnění rozhovoru osobou tazatele. V případě setkání mezi českým tazatelem a ukrajinským participantem může totiž např. docházet k odpovědím nekritickým k českému prostředí. Svou roli pak samozřejmě má i otázka překladu z ukrajinského jazyka do českého. Je však nutno dodat, že tato problematika byla do určité míry redukována díky znalosti ukrajinského jazyka ze strany autorů.

Celkem bylo pořízeno dvacet rozhovorů s mladými studenty a studentkami (příloha, Tabulka P1) a další čtyři rozhovory s vybranými rodiči (příloha, Tabulka P2). Veden byl i terénní deník, kam byly kromě poznámek z terénního výzkumu zaznamenávány i poznámky z neformálních setkávání s participanty. Tyto informace byly rozličného charakteru, ale často se týkaly třetích osob (nezúčastněných výzkumu), které byly nějakým způsobem propojené s osudy participantů, a dále konkrétních institucí (viz níže), jiných participantů (účastníků výzkumu, kteří nebyli v daném momentě součástí neformálního setkání) anebo ukrajinského a českého prostředí. Tyto informace často pomáhaly vysvětlit některé důležité body.

Sběr kvalitativních dat pro analýzu představenou v tomto článku proběhl v letech 2012–2019 na západní Ukrajině (v Rivnenské a Volyňské oblasti) a v letech 2015–2019 v České republice. V Rivnenské oblasti se stěžejním pro výzkum stalo město Dubno, kde působí krajský spolek Dubenské české sdružení Stromovka. Díky nastavenému partnerství měst Dubna a Uničova započala migrace mladých krajanů a dalších mladých členů spolku na uničovské střední školy a právě tento proces se stal „živnou půdou“ pro kvalitativní výzkum, jehož data se promítla již do několika textů [např. Jirka 2017]. Celkem tři rozhovory byly uskutečněny právě v Dubně a v blízkém okolí, ale výzkum probíhal také ve městě Luck ve Volyňské oblasti, kde byly díky kontaktu se Sdružením Čechů „Maticе Volyňská“ uskutečněny dva rozhovory. V České republice probíhal výzkum zejména v Praze a v Uničově, ale také v Brně, Olomouci, Rychnově nad Kněžnou

a Hradci Králové. Participantů pak nebyli pouze ze západní Ukrajiny, protože pět participantů pocházelo z měst Oděsa, Záporoží, Doněck a Charkov.

Do kvalitativního výzkumu byli zařazeni především mladí jedinci, kteří v daném období studovali/studují v České republice střední školu (celkem jedenáct participantů a participantek) nebo kteří studovali/studují v České republice vysokou školu, respektive přípravu na vysokoškolské studium (celkem devět participantů a participantek). Celkem s mladými participanty proběhlo pět rozhovorů na Ukrajině a patnáct rozhovorů v České republice. Kromě toho se podařilo realizovat čtyři rozhovory s rodiči participantů na Ukrajině (tři v Dubně a jeden v Kvasylivu). Při zběžném pohledu na dobu pobytu participantů v České republice může být závažnější rozptyl mezi čtyřmi měsíci a deseti lety pobytu v době konání rozhovoru. Je samozřejmě nasnadě předpokládat, že temporalita je důležitým faktorem pro progresivní identifikaci s prostředím v zemi imigrace, ovšem bez patřičné analýzy důsledků vlivu integračních a transnacionálních identifikačně důležitých prvků nelze na propojení temporality a integrace se samozřejmostí odkazovat. Je totiž vždy důležité sledovat dynamický vztah k identifikačně proměnlivým sociálně skupinovým, strukturálním nebo mezilidským aspektům. I navzdory krátkému pobytu může být identifikační rovina participanta pobývajícího v zemi imigrace čtyři měsíce pevně „integračně“ zformována a pro participanta pobývajícího v zemi imigrace deset let nemusí být identifikační integrace jednoznačná. Studentský status i specifické studentské prostředí se pak týkaly všech participantů, ačkoliv někteří studovali v České republice střední školu a jiní univerzitu.

Pro dokreslení poznatků z kvalitativního výzkumu jsme v tomto článku analyzovali také data z on-line dotazování ukrajinských vysokoškolských studentů v České republice. Dotazování, které proběhlo v březnu až květnu 2018, bylo realizováno v zemích visegrádské čtyřky v rámci projektu „Migrace ukrajinských studentů do V4 z perspektivy lidského kapitálu“.⁸ Výzkum proběhl v ukrajinštině na základě stručného standardizovaného on-line dotazníku. Propagace průzkumu byla realizovaná skrze české vysoké školy (s žádostí o propagaci výzkumu mezi studenty bylo kontaktováno 28 vysokých škol, na nichž studuje alespoň padesát ukrajinských studentů), osobní kontakty výzkumného týmu, spolky sdružující ukrajinské imigranty a také prostřednictvím sociálních sítí (placený inzerát na sociální síti Facebook a cílené oslovování účastníků několika tematických skupin uživatelů sociálních sítí Facebook a Vkontakte). V průběhu dotazování se podařilo sesbírat odpovědi 258 ukrajinských studentů a studentek prezenčního

⁸ Projekt byl podpořen Mezinárodním visegrádským fondem a nizozemským ministerstvem zahraničních věcí. Hlavním koordinátorem projektu byl polský Institut pro veřejné otázky (Institute of Public Affairs – IPA). V České republice byl realizován Asociací pro mezinárodní otázky (AMO). Více o realizovaném projektu, metodologii výzkumu a také klíčových zjištěních si lze přečíst ve výzkumné zprávě [viz Leontiyeva, Kopecská 2018].

studia v České republice,⁹ což je o něco více než jedna desetina všech ukrajinských občanů zapsaných v denním studiu na vysokých školách v České republice.

Mezi známé odchylky výběru patří nerovnoměrné pokrytí vysokých škol (např. nadreprezentace studentů a studentek České zemědělské univerzity v Praze a Masarykovy univerzity v Brně a naopak slabší pokrytí Vysoké školy ekonomické v Praze) a také poněkud větší zastoupení žen-studentek v porovnání s cílovou populací (69 % oproti 60 %). Mírně nadpoloviční většina participantů studovala v Praze, jinak bylo geografické pokrytí vysokých škol poměrně heterogenní. Průzkum pokryl přibližně 70 % všech českých veřejných institucí vyššího vzdělání a pět soukromých vysokých škol. Věková struktura participantů velmi dobře napodobovala rozložení cílové populace s tím, že tři čtvrtě (76 %) dotázaných bylo ve věku 16 až 23 let.

Je zřejmé, že vzhledem k metodologickým omezením výběrové procedury (záměrný výběr propagačních kanálů a univerzit s vyšším zastoupením studentů z Ukrajiny, vysoká míra seberekutace apod.) nelze výsledky on-line průzkumu jednoduše zobecňovat na všechny ukrajinské studenty v České republice. Dosažení reprezentativity je ovšem pro migrační výzkum (nejen v českém, ale i v mezinárodním kontextu) výrazný problém nejen v on-line výzkumech, ale také ve výběrových šetřeních realizovaných pomocí osobního dotazování [Bernard, Leontiyeva 2013]. Vzhledem k tomu, že žádná jiná relevantní a podrobná data o ukrajinských studentech nejsou v České republice vůbec k dispozici, rozhodli jsme se použít data ze zmíněného (pro český kontext poměrně unikátního) on-line šetření pro lepší pochopení identifikačních aspektů ukrajinských studentů v České republice.

Začlenění a transnacionální vazby ukrajinských studentů v České republice

Jak již bylo naznačeno, hlavní náplní této části je analýza narací samotných ukrajinských studentů. V tomto textu referujeme k Ukrajině jako k zemi původu, ale považujeme za důležité zmínit se o tom, že participanti ve svých naracích často uvádí místo (město, vesnici nebo lokalitu) svého původu a neodkazují přímo ke státu. Neděláme to z důvodu obhajoby metodologického nacionalismu, nýbrž z pragmatismu a ve snaze o zajištění lepší přehlednosti a zjednodušení psaného textu.

Nejprve odkážeme na poznatky z on-line dotazníkového šetření mezi ukrajinskými studenty v České republice a věnovat se budeme hlavním důvodům *odchodu za studiem* do zahraničí. Primárním důvodem byly neuspokojivé životní podmínky na Ukrajině (49 %), ale uvedena byla také snaha získat lepší znalosti

⁹ Výzkumu se zúčastnil i menší počet absolventů, ti jsou ale pro účely tohoto článku z analýzy vyloučeni.

(41 %) a titul (38 %) pro další uplatnění v EU.¹⁰ To by mohlo naznačovat, že pro významný podíl oslovených mladých Ukrajinců a Ukrajinek znamená odchod za studiem nejen odchod z neperspektivní Ukrajiny, ale také tím vyjadřují touhu po samotném vzdělání společně s přípravou na další pracovní uplatnění v zahraničí. Co se týče důvodů volby České republiky jako destinace pro studium, ve výsledcích on-line dotazování výrazně dominovalo upřednostnění studia v České republice vzhledem k neplacení školného (59 %).¹¹

V rozhovorech pak mezi častými důvody *příchodu do České republiky* zaznívala nejen (zcela očekávaně) zdejší příznivá sociálně-politicko-ekonomická situace, ale také český vzdělávací systém. Ten byl v rozhovorech vnímán velmi pozitivně a účastníci také často uváděli možnost bezplatného školství jako veliký benefit českého vzdělávání. Je však nutné zmínit, že ukrajinské veřejné školství je rovněž bezplatné, ale „vlivem“ ukrajinského prostředí ztrácí svůj „potenciál“ – na adresu ukrajinského vzdělávacího systému totiž ze strany účastníků mířila značná kritika kvůli korupci, která (metaforicky řečeno) činí z bezplatného školství zpoplatněné. Kromě bezplatného školství pak byla v podání účastníků benefitem českého vzdělávacího systému kvalita a platnost titulů v celé Evropské unii¹² (české diplomy se na rozdíl od diplomu z Ukrajiny nemusí nostrifikovat). Účastníci také oceňovali mezinárodní členství České republiky v Evropské unii i existenci schengenského prostoru, ve kterém se Česká republika nalézá a který umožňuje cestování a studijní i pracovní mobilitu: „V Čechách jsou pro lidi všechny státy Evropské unie otevřené, takže jako chceme tam studovat dál a uvidíme, no.“ (rozhovor s K. P., 1. 8. 2013, Dubno, Ukrajina)

Při srovnání vzdělávacích systémů obou zemí vyzdvihovali někteří účastníci v českém prostředí dobré osobní vztahy mezi učitelem a žákem. Oproti tomu vztah učitele k žákům a studentům na Ukrajině byl v některých rozhovorech popisován jako autoritativní a jedna z účastnic dokonce poukázovala i na nevyhovující chování studijního kolektivu na Ukrajině, které by podle ní v České republice nebylo tolerováno:

A prostě jenom ty věci, co se u nás dělají ve škole (hovoří o střední škole), prostě u nás ve škole je alkohol, u nás ve škole je šikana a jako dost krutá. A tady to děti nepovolí. (rozhovor s M. S., 23. 2. 2015, Uničov, Česká republika)

¹⁰ Otázka s použitím čtrnácti standardizovaných odpovědí (včetně odpovědi „jiné“, která byla málo preferována) umožňovala volbu více kategorií, tudíž součet procent se zde nerovná 100 %.

¹¹ Zajímavé je ovšem i to, že téměř třetina dotazovaných v on-line šetření uvedla mezi třemi nejdůležitějšími důvody odchodu za studiem do zahraničí i hledání nových kulturních zážitků (31 %), což svědčí o „otevřenosti“ vůči novým příležitostem.

¹² Nejedná se však o samozřejmost, protože každý členský stát si utváří vlastní pravidla uznávání vzdělání.

Český vzdělávací systém tak byl důležitým tématem v naracích ukrajinských studentů, ovšem „kvalita“ nebo „spokojenost“ s českým školstvím nesouvisely pouze s praktickými principy vzdělávání (bezplatnost, hodnotnější titul, uplatnění diplomu v Evropské unii nebo nabytí znalostí), ale obecněji i se školním prostředím.

Jak již bylo uvedeno výše, neperspektivní situace na Ukrajině a perspektivní české prostředí byly výrazným důvodem migrace. V rozhovorech byl kladen důraz na „lepší“ český stát a „lepší“ chování české státní správy:

Kamarádi si myslí, že je to tady (na Ukrajině) dobrý, ale nikdy jim to nechci vymlouvat. Když jsem byl v Česku, tak jim nechci říkat, že je Ukrajina špatný stát, že jsou lepší. (rozhovor s A. P., 26. 7. 2014, Kvasyliv, Ukrajina)

Úvahy tohoto participanta nejsou ojedinělé, protože také ostatní se o Ukrajině vyjadřují často negativně. Podle nich má jejich rodná země mnoho strukturálních, sociálních, ekonomických a politických problémů:

Já jsem chápala, že tam nikdy nebude normální život, že to je prostě zkažený stát i zkažená společnost. Mně se to prostě tak zdálo. U nás jsou hodně velké společenské rozdíly, protože u nás jsou hodně chudí nebo hodně bohatí. U nás ta střední vrstva, ona chybí ve společnosti. (rozhovor s M. S., 23. 2. 2015, Uničov, Česká republika)

Srovnávání obou zemí nám ukazuje na skutečnost, že školní prostředí může být pouze „špičkou ledovce“, protože vzdělávání je de facto chápáno jako součást širšího kontextu obou zemí. Jinými slovy, školní prostředí v České republice je jedním důvodem a strukturálním aspektem, který je relevantní pro identifikaci v termínech identifikační integrace, ale perspektivní české prostředí může tvořit obecnější rámec.

Nakoukneme-li opět do výsledků on-line výzkumu realizovaného mezi studenty, nalezneme, že významná část mladých Ukrajinců a Ukrajinek si svoji budoucnost i po ukončení studia spojuje spíše s Českou republikou, a to částečně odporuje tezi o možnosti uplatnění v jiných zemích Evropské unie. Lze si domýšlet, že uplatnění diplomu v Evropské unii vidí jako benefit, ale spíše kalkulují s možností zůstat v České republice: ačkoliv více než třetina dotázaných nebyla schopná své plány do budoucna určit, 37 % odpovědělo, že by si přáli v České republice zůstat, dalších 19 % by si přálo přestěhovat se do jiné země a jen 8 % plánovalo návrat na Ukrajinu. Mezi nejčastějšími důvody pro setrvání v České republice i po ukončení studia byly zmíněny zdejší životní a pracovní podmínky (včetně platu a uplatnění ve studovaném oboru). Velká část těchto studentů se také začala uplatňovat na českém pracovním trhu již během studia: osm z deseti oslovených ukrajinských studentů a studentek si během svého denního studia přivydělávalo.

Při položení přímé otázky na plány ohledně setrvání v České republice („Ano“, nebo „Ne“ a „Proč?“) pak většina participantů v rozhovorech odpovídá-

la, že hodlá zůstat v České republice, a někteří participantů dokonce vypovídali, že po zkušenostech v České republice jim nemusí vyhovovat ani delší návštěva rodné země:

Jak přijedu na Ukrajinu, tak jsem tam dva tři dny a pak řeknu: „Prodávám lístek, kupujeme na zítra lístek, já už chci jet zpátky.“ (...) To přijedu na čtrnáct dní a na třetí den jí (své mamince) řeknu, že už chci jet zpátky do Česka. (...) Protože mně se tady líbí, jak jsem řekl, že (tady to) je úplně jiné a (je to) tady prostě pohodička. (rozhovor s S. K., 18. 8. 2017, Uničov, Česká republika)

Participantů si obecně postupem času „zvykají“ nejen na české studijní prostředí, ale také na zdejší životní podmínky, a proto nejen vzdělávací systém svědčí o důležitosti *identifikační integrace* v zemi imigrace. Platí to také pro životní podmínky.

Identifikace se sociálně-příbuzenskými vazbami, tj. s rodinou a blízkými přáteli, však staví pozici země původu do jiného světla.¹³ Když participantů mluví o Ukrajině, většina z nich referuje zejména k rodině jako k nejdůležitější vazbě v zemi původu: „Ale aj je to tam lépe, že tam jsou všichni moje rodiče a příbuzní, ale nevím, i tady se mi hrozně líbí.“ (rozhovor s O. S., 23. 2. 2015, Uničov, Česká republika) Na otázku ohledně důvodů pro cesty zpět na Ukrajinu odpověděla drtivá většina oslovených, že se na cestu vydávají hlavně kvůli rodičům. Intenzitu vztahu k rodičům pak ovlivňuje i částečná absence bližších sociálních vazeb v České republice a fyzické odloučení od nejbližší rodiny v relativně mladém věku:¹⁴

Tady (v České republice) jsem se stala samostatnou, protože si tady musím zařizovat všechno sama. Rodiče tu nemám. Ale vážím si jich, protože díky nim tady (v České republice) můžu studovat. Když jsem doma (na Ukrajině), tak se jim (v našem domě) snažím pomáhat. (rozhovor s J. I., 27. 9. 2018, Uničov, Česká republika)

K místům narození pak také velká část účastníků rozhovorů vztahuje pojem *domov* i po delším pobytu v České republice:

Nestudovala jsem, čekala jsem na Ukrajině, až mi dají povolení, abych jela zase. Tak jsem byla úplně do Nového roku, celý listopad jsem byla doma, pak v prosinci jsem se vrátila na studium a na praxe. (rozhovor s E. M., 24. 8. 2018, Luck, Ukrajina)

Celkem šestnáct oslovených participantů orientuje svoji budoucnost (studijní možnosti a perspektivu setrvání spojenou s životními podmínkami) hlavně směrem

¹³ Zde již nemáme výsledky z on-line výzkumu. Většina dotazovaných studentů uvedla, že má na Ukrajině blízké rodinné vazby, ale na charakter těchto vazeb se nedotazovalo.

¹⁴ Analýza dalších výpovědí však ukazuje, že žádný z participantů v rozhovorech nereflektuje to, že rodiče budou postupem času stárnout a že je potřeba se o ně v budoucnosti postarat.

k České republice, ovšem sociálně-příbuzenské vazby (mohli bychom je uvést také jako mezilidské, ale to je spíše širší pojem) naopak směřují na Ukrajinu. V případě sociálně-příbuzenských vazeb tak lze hovořit o *transnacionální rovině identifikace*.

Tomuto modelu se však vymykají výpovědi čtyř participantů, kteří mluví o plánovaném návratu na Ukrajinu i navzdory pozitivní zkušenosti s českým prostředím, a dokonce i navzdory delšímu pobytu v české zemi (jeden z participantů pobýval v České republice již osm let a jiná participantka dokonce deset let, a přesto uvažují o návratu). Tito participanté spojují s ukrajinským prostředím nejen své sociálně-příbuzenské vazby, ale také svou životní i pracovní budoucnost:

Já jsem přemýšlel, jako můžu tady zůstat, ale můžu jet i na Ukrajinu do nějaké IT firmy, protože u nás je vývoj nějakých softwarů nebo aplikací, nějaké aplikace pro západní státy, a tam třeba budou například potřebovat specialistu. (rozhovor s K. L., 20. 4. 2018, Olomouc, Česká republika)

Někdy je však návrat odkládán i kvůli současným problémům v zemi původu:

Přemýšlela jsem, že až dostuduju, že až to bude lepší tam, až tam nebude válka, tak se vrátím. (...) Tatínek říká, že ještě tak deset let na Ukrajině bychom neměli co dělat. Tak možná po těch deseti letech ano, ale zatím ne. (rozhovor s O. V., 5. 11. 2019, Praha, Česká republika)

Participanté, kteří uvažují o návratu, hovoří například o lepších vyhlídkách na zaměstnání na Ukrajině díky českému vysokoškolskému diplomu (a v tomto momentu je české vzdělání vnímáno jako prostředek pro dosažení sociální mobility v zemi původu) nebo díky levnějšímu životu (oproti dražšímu životu v České republice a v Evropské unii). V jednom z těchto čtyř rozhovorů dokonce zaznívá chvála ukrajinské státní správy a to je ostře v kontrastu s uvažováním ostatních participantů:

Když jsem měl zkušenost s českou byrokracií, tak jsem byl rád, že ukrajinská byrokracie je taková v pohodě. Když jsem dělal modrou knížku, dělal jsem ji v létě čtrnáctého roku, když u nás byla mobilizace, tak byly obrovské fronty a já jsem přišel prostě jeden den, byla tam obrovská fronta vojáků, chlapů starších než já třeba, a nemohl jsem se tam dostat. A když už jsem se tam dostal, tak jsem dostal doklad za patnáct minut. Za patnáct všechno, podpisy, razítka a v pohodě, bez žádných úplatků, rychle. (rozhovor s K. L., 20. 4. 2018, Olomouc, Česká republika)

Obecně bychom mohli participanty z kvalitativního výzkumu kategorizovat do dvou skupin. První skupina se *identifikuje* s Českou republikou v případě strukturálních faktorů, konkrétně *studijních* podmínek, ale také v případě *životních podmínek* (integrační identifikace se zemí imigrace), ovšem své *sociálně-příbuzenské*

vazby (zejména tedy přátelé a rodina) projektuje směrem na Ukrajinu, respektive k lokalitě původu (transnacionální rovina identifikace). Druhá skupina udává identifikaci s Ukrajinou nejen v kontextu sociálně-příbuzenských vazeb, ale také pracovních možností a životních podmínek (transnacionální rovina identifikace), zatímco s českým prostředím je nepojí žádná pro ně významnější orientace, anebo alespoň není artikulovaná (nemají tak předpoklady pro integrační identifikaci se zemí imigrace).

Celková podrobná analýza a srovnání migračních příběhů a zkušeností participantů a participantek naznačují, že vazby na zemi původu nemusí být chápány jen v sociálně-příbuzenském kontextu, protože v případě výše uvedených čtyř participantů se jedná také o pracovní a životní perspektivu. Je tak patrné, že objektivní ekonomické, sociální nebo strukturální podmínky v obou zemích *ne musí* být klíčovými ukazateli pro rozhodování ukrajinských studentů ohledně jejich identifikace s tím nebo oním prostředím. Důležité je, jak se k daným podmínkám participantů *vztahují na základě* sebestopozumění.

Doba pobytu pak také nemusí být klíčovým ukazatelem pro identifikaci. Jedna z participantek tak např. uvažuje o návratu do země původu, ačkoliv setrvává v České republice již deset let, zatímco jiný participant je pevně rozhodnutý zůstat v České republice a pobývá zde pouze jeden rok. Lze tak spíše uvažovat o proměnlivosti identifikace s tím nebo oním prostředím v závislosti na postoji ke specifickým sociálně skupinovým, strukturálním nebo mezilidským aspektům než v závislosti na době pobytu.

Důležitou otázkou samozřejmě zůstává otázka synergie, nebo antagonismu procesů integrace a transnacionalismu v rámci identifikační roviny. Jak jsme uvedli výše, jsme si vědomi, že oba procesy jsou veskrze analytickými kategoriemi, a je pro nás spíše podstatné uvést dispozice participantů buď k synergickému, anebo antagonistickému vyznění obou procesů. Pokud bychom se ptali, zda transnacionální vazby mohou pomoci při setrvání v zemi imigrace, pak je opět nutné odkázat na odlišné perspektivy obou „skupin“ participantů. Jestliže u první skupiny dochází k identifikační integraci v rovině strukturální (studijní podmínky) a v případě životních podmínek, zatímco k transnacionální rovině identifikace v případě sociálně-příbuzenských vazeb, pak lze tvrdit, že zde existují dispozice pro synergické propojení obou procesů, protože intenzita vztahu k sociálně-příbuzenským vazbám, zejména tedy k rodičům, může být ovlivněna upřednostněním studijních a životních podmínek v zemi imigrace. Dispozice pro integrační identifikaci tak *pozitivně koreluje* s dispozicemi pro transnacionální identifikaci. Pokud však v případě druhé skupiny participantů dochází k transnacionální rovině identifikace v rozměru sociálně-příbuzenském, pracovním i životním, pak lze naznačit, že „nasměrování“ těchto aspektů identifikace na zemi původu limituje možnosti identifikační integrace v zemi imigrace, protože se jedná o „jednostrannou“ orientaci participantů. V tomto případě se *zamezuje* předpokladům identifikační integrace a to svědčí spíše o dispozicích pro antagonistický vztah obou sociálních procesů integrace a transnacionalismu.

Závěr a diskuse

V rámci studia integrace je podle našeho názoru dosud opomíjen identifikační aspekt začlenění, který zvažuje, jak sami participanti prožívají svou vlastní situaci a jak se identifikují s daným prostředím. V rámci tohoto článku tak bylo uvažováno o identifikaci jako o klíčovém prvku, který nám jednak může poodhalit dosud opomíjený aspekt integračních procesů a jednak nám vystaví zrcadlo transnacionálním vztahům. V tomto článku jsme se pak konkrétně zaměřovali na to, jaké mají participanty „identifikační“ dispozice pro oba sociální procesy a zda lze v jejich případě uvažovat o inklinaci k synergii obou procesů, nebo k jejich antagonistickému vyznění.

Teoretická průprava staví teoretické splynutí transnacionalismu a začlenění spíše do světla synergie, protože mnozí autoři uvažují o progresivním začlenění s jeho pozitivním dopadem na transnacionální vztahy (nebo naopak). Pokud bychom se zaměřili na identifikaci participantů v tomto výzkumu a na problematiku synergie a antagonismu integrace a transnacionálních vazeb z jejich pohledu, pak lze dospět k prvním důležitým závěrům, že objektivní ekonomické, sociální nebo strukturální podmínky a ani doba pobytu *nemusí* být pro identifikaci a rozhodování participantů klíčovými prvky. Důvod je prostý – důležité je, jak se participanty k daným podmínkám vztahují, přičemž se nemusí vždy jednat pouze o důsledek vlivu objektivních podmínek nebo praktik jedinců. Můžou se tak objevovat situace, že navzdory objektivním podmínkám se někteří participanty orientují na ukrajinské prostředí i v kontextu pracovní dráhy.

S ohledem na cíl článku se pak dostáváme k tomu nejdůležitějšímu – k synergickému, nebo antagonistickému vyznění procesů integrace a transnacionalismu. Na základě empirického výzkumu můžeme uvést, že první skupina participantů, která se identifikuje se studijními a životními podmínkami v České republice (identifikační integrace), ale své sociálně-příbuzenské vazby spojuje s Ukrajinou (transnacionální rovina identifikace), *má dispozice* pro synergické vyznění procesů integrace a transnacionalizace, protože – jako důležitý příklad – intenzita vztahu k rodičům je ovlivněna upřednostněním studijních a životních podmínek v zemi imigrace. Jejich dispozice pro identifikační integraci tak mohou pozitivně korelovat s dispozicemi pro transnacionální rovinu identifikace. *V opačném případě*, pokud se participanty identifikují se zemí původu v rámci své životní i pracovní dráhy i s ohledem na sociálně-příbuzenské vazby (oboje je spojeno s transnacionální rovinou identifikace) a pokud lze hovořit o „jednostranné“ orientaci na zemi původu, pak můžeme odkázat na omezené možnosti identifikace se zemí imigrace. Předpoklady identifikační integrace jsou tak *limitovány* a projevují se spíše dispozice pro antagonistický vztah obou sociálních procesů.

V tomto článku se nám tak podařilo poukázat na skutečnost, že objektivně dobré a uspokojivé životní podmínky nemusí nutně znamenat identifikaci migrantů s „lepší“ prostředím. Relevantnější je, jak se daní jedinci k určitému prostředí vztahují. Pokud bychom se pak měli jasně přiklonit buď k synergickému,

anebo antagonistickému vyznění identifikační integrace a transnacionální roviny identifikace, pak by se z pohledu participantů jevilo jako *významnější synergické spojení*, protože poměrově k této perspektivě inklinovalo celkem šestnáct participantů, zatímco čtyři participantů uvádělo dispoziční pro antagonistické vyznění. To nás vede k závěru, že synergické spojení obou procesů – byť jen v rámci identifikace – je pro participanty perspektivnější. Můžeme tak naopak odmítnout obecné přesvědčení, že se migranti musí „odstříhnout“ od svého původního prostředí, aby se mohli „lépe“ začlenit do majoritní společnosti, anebo že „odklon“ od vazeb v zemi původu může představovat „vhodnější“ zázemí pro začlenění. Tyto představy jsou často založené na nacionálních předpokladech, ale pro samotné participanty nemusí být předmětné. Uvažovat lze spíše o tom, že radikální změna identifikace ve prospěch začlenění by mohla vytvářet podmínky pro psychické (i jiné) problémy, které by v konečném důsledku byly pro integraci přítěží.

LUDĚK JIRKA je antropolog, působí na katedře kulturních a náboženských studií Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové a dříve externě přednášel na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Badatelsky se věnuje migraci a etnicitě. Je autorem monografie *Migrace za lepším životem s podtitulem Etnická návratová migrace ze západní Ukrajiny: Sounáležitost s ukrajinským národem a „vytváření“ krajanů* (Praha: FSH UK, 2018) a spoluautorem a editorem kolektivní monografie *Krajané: Hledání nových perspektiv* (Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015, spolu s M. Jakoubkem, N. Královou, M. Pavláskem a J. Tůmou).

YANA LEONTIYEVA je vědecká pracovnice a vedoucí Sociálněvědního datového archivu Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Odborně se věnuje výzkumu mezinárodní migrace a managementu sociálněvědních dat. Je spoluautorkou knih *Pražané s cizím pasem* (Praha: SOÚ AV ČR, 2018, spolu s R. Mikešovou a B. Tollarovou) a *Cesty k datům* (Praha: Sociologické nakladatelství [SLON], 2012, spolu s J. Krejčím). Publikovala několik kapitol v knihách vydaných v tuzemsku a v zahraničí a také články v časopisech *Central and Eastern European Migration Review* a *Geografie*.

Literatura

- Amelina, A. 2017. *Transnationalizing Inequalities in Europe: Sociocultural Boundaries, Assemblages and Regimes of Intersection*. New York: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9781315543796>.
- Amelina, A., T. Faist. 2008. „Turkish Migrant Associations in Germany: Between Integration Pressure and Transnational Linkages.“ *Revue Européenne des Migrations Internationales* 24 (2): 91–120, <https://doi.org/10.4000/remi.4542>.

- Alba, R., V. Nee. 1997. „Rethinking Assimilation Theory for a New Era of Immigration.“ *International Migration Review* 31 (4): 826–874, <https://doi.org/10.1177/019791839703100403>.
- Basch, L., N. Glick-Schiller, C. Szanton-Blanc. 2003. *Nations Unbound*. London: Routledge.
- Bernard, J., Y. Leontiyeva. 2013. „Cizinci jako obtížně dosažitelná populace.“ *Data a výzkum – SDA info* 7 (1): 57–80, <https://doi.org/10.13060/1802-8152.2013.7.1.3>.
- Bernard, J., R. Mikešová. 2014. „Sociální integrace imigrantů na rozhraní mezi dočasnou migrací a trvalým usazením.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 50 (4): 521–546, <https://doi.org/10.13060/00380288.2014.50.4.107>.
- Bělohradská, K. 2008. „Postmigrační procesy: Imigranti z jihoukrajinské Novgorodkivky v České republice.“ Pp. 147–164 in Z. Uherek, Z. Korecká, T. Pojarová (eds.). *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy: vybrané případy imigračních skupin v České republice*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Bittnerová, D., M. Moravcová. 2011. „Integrace – identita.“ Pp. 9–13 in D. Bittnerová, M. Moravcová (eds.). *Etnické komunity: Integrace, identita*. Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Boccagni, P. 2012. „Even a Transnational Social Field Must Have Its Boundaries: Methodological Options, Potentials and Dilemmas for Researching Transnationalism.“ Pp. 295–318 in C. Vargas-Silva (ed.). *Handbook of Research Methods in Migration*. Cheltenham: Edward Edgar Publishing Limited.
- Brouček, S. 2003. *Aktuální problémy adaptace vietnamského etnika v ČR*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Brubaker, R., F. Cooper. 2000. „Beyond ‘Identity’.“ *Theory and Society* 29 (1): 1–47, <https://doi.org/10.1023/A:1007068714468>.
- Carling, J., K. Hoelscher. 2013. „The Capacity and Desire to Remit: Comparing Local and Transnational Influences.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies* 39 (3): 939–958, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.765657>.
- Çağlar, A. 2016. „Still ‘Migrants’ after All Those Years: Foundational Mobilities, Temporal Frames and Emplacement of Migrants.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies* 42 (6): 952–969, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2015.1126085>.
- Dahinden, J. 2009. „Are We All Transnationals Now? Network Transnationalism and Transnational Subjectivity: The Differing Impacts of Globalization on the Inhabitants of a Small Swiss City.“ *Ethnic and Racial Studies* 32 (8): 1365–1386, <https://doi.org/10.1080/01419870802506534>.
- Daniel, O. 2009. „Virtuální primordialismus: Transnacionální síť a kulturní produkce diaspory (příklady Bosňáků a Kabyľů).“ *Sociální studia* 5 (1): 109–122, <https://doi.org/10.5817/SOC2009-1-113>.
- Dekker, B., M. Siegel. 2013. „Transnationalism and Integration: Complementors or Substitutes?“ *UNU-MERIT Working Papers* No. 071. Maastricht: Maastricht University.
- Drbohlav, D. 2011. „Imigrace a integrace cizinců v Česku: Několik zastavení na cestě země v její migrační proměně z Davida na téměř Goliáše.“ *Geografie* 116 (4): 401–421, <https://doi.org/10.37040/geografie2011116040401>.
- Drbohlav, D. (ed.). 2008. *Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu)*. Praha: Karolinum.
- Drbohlav, D. (ed.). 2015. *Ukrajinská pracovní migrace v Česku: Migrace – remittance – (rozvoj)*. Praha: Karolinum.
- Drbohlav, D. a kol. 2010. *Migrace a (i)migranti v Česku: Kdo jsme, odkud přicházíme, kam jdeme?* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Dunn, K. M. 2005. „A Paradigm of Transnational for Migration Studies.“ *New Zealand Population Review* 31 (2): 15–31.
- Ehrkamp, P. 2005. „Placing Identities: Transnational Practices and Local Attachments

- of Turkish Immigrants in Germany." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31 (2): 345–364.
- Erdal, M. B., C. Oeppen. 2019. „Migrant Balancing Acts: Understanding of the Interactions between Integration and Transnationalism." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 39 (6): 867–884, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.765647>.
- Ezzeddine, P. 2019. „Sentimentální peníze aneb Jaká je cena transnacionálního mateřství." *Gender a výzkum* 20 (1): 68–90, <https://doi.org/10.13060/25706578.2019.20.1.463>.
- Faist, T., P. Kivisto. 2010. *Beyond Border*. Thousand Oaks: SAGE.
- Falzon, M.-A. 2009. *Multi-Sited Ethnography, Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*. Farnham: Ashgate.
- Fontana, A., J. H. Frey. 2012. „Interviewing: The Art of Science." Pp. 47–78 in N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (ed.). *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. Thousand Oaks, London, New Deplhi: Sage Publications.
- Frisen, A., M. Wangqvist. 2011. „Emerging Adults in Sweden: Identity Formation in the Light of Love, Work, and Family." *Journal of Adolescent Research* 26 (2): 200–221, <https://doi.org/10.1177/0743558410376829>.
- Glick-Schiller, N. 2018. „Theorizing Transnational Migration in Our Times: A Multiscalar Temporal Perspective." *Nordic Journal of Migration Research* 8 (4): 201–212, <https://doi.org/10.2478/njmr-2018-0032>.
- Glick-Schiller, N., A. Wimmer. 2003. „Methodological Nationalism, the Social Sciences and the Study of Migration: An Essay in Historical Epistemology." *International Migration Review* 37 (3): 576–610, <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2003.tb00151.x>.
- Guarnizo, L. E., A. Portes, W. Haller. 2003. „Assimilation and Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action among Contemporary Migrants." *American Journal of Sociology* 108 (6): 1211–1248, <https://doi.org/10.1086/375195>.
- Henig, D. 2009. „Pohledy z druhého břehu: Transnacionalismus, rituál a sociální změna." *Sociální studia* 5 (1): 169–186, <https://doi.org/10.5817/SOC2009-1-175>.
- Jánská, E. 2015. „Transnacionalismus a pracovní migranti: typologie remitujících Ukrajinců v Česku, resp. Praze." Pp. 123–138 in D. Drbohlav (ed.). *Ukrajinská pracovní migrace v Česku: Migrace – remittance – (rozvoj)*. Praha: Karolinum.
- Jánská, E., K. Pauknerová, M. Koropečká. 2017. „Transnational Behaviour of Ukrainian Remitting Migrants." *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 108 (5): 656–668, <https://doi.org/10.1111/tesg.12243>.
- Jirka, L. 2016. „Transnacionalismus a inkluze do majoritní společnosti: Neslučitelné perspektivy? Metodologická úvaha nad přístupy k migrantům." *Lidé města* 18 (1): 75–97, <https://doi.org/10.1080/14241277.2016.1200581>.
- Jirka, L. 2017. „Transnacionální rodina: Děti z ukrajinského krajanského spolku Stromovka na českých středních školách a cross-border péče rodičů." *Český lid* 104 (1): 81–98.
- Klvaňová, R. 2009. „Nejasné loajality. Způsoby příslušnosti a nepatření migrantů." *Sociální studia* 5 (1): 91–107, <https://doi.org/10.5817/SOC2009-1-91>.
- Kocourek, J. 2013. „Podmíněnosti současné migrace Vietnamců do Česka." Pp. 233–246 in D. Drbohlav (ed.). *Nelegální ekonomické aktivity migrantů: České v evropském kontextu*. Praha: Karolinum.
- Koopmans, R., P. Statham, M. Giugni, F. Passy. 2005. *Contested Citizenship: Immigration and Cultural Diversity in Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Korecká, Z. 2008. „Migrace z Makedonie a její proměny." Pp. 209–246 in Z. Uherek, Z. Korecká, T. Pojarová (eds.). *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy: vybrané případy imigračních skupin v České republice*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Leontiyeva, Y., L. Kopecká. 2018. „Migration of Ukrainian Students to the Czech

- Republic: Human Capital Perspectives." *Research paper 17*. Prague: Association for International Affairs.
- Levitt, P. 2001. *The Transnational Villagers*. Berkeley, Los Angeles: California University Press, <https://doi.org/10.1525/9780520926707>.
- Levitt P., J. DeWind, S. Vertovec. 2003. „International Perspectives on Transnational Migration: An Introduction." *International Migration Review* 37 (3): 565–575, <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2003.tb00150.x>.
- Levitt, P., N. Glick-Schiller. 2004. „Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society." *International Migration Review* 38 (3): 1002–1039, <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2004.tb00227.x>.
- Levitt, P., M. C. Waters. 2002. *The Changing Face of Home: The Transnational Lives of the Second Generation*. New York: Russell Sage Foundation.
- Marcus, G. 1995. „Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-sited Ethnography." *Annual Review of Anthropology* 24 (1): 95–117, <https://doi.org/10.1146/annurev.an.24.100195.000523>.
- Marcus, G. (ed.). 1999a. *Ethnography Through Thick and Thin*. Princeton: Princeton University Press, <https://doi.org/10.1515/9781400851805>.
- Marcus, G. 1999b. „What Is at Stake – and What Is Not – in the Idea and Practice of Multi-Sited Ethnography." *Canberra Anthropology* 22 (2): 6–14, <https://doi.org/10.1080/03149099909508344>.
- Marcus, G. 2011. „Multi-sited Ethnography: Five or Six Things I Know about It Know." Pp. 16–32 in P. von Hellerman, S. Coleman. *Multi-sited Ethnography: Problems and Possibilities in the Translocation of Research Methods*. New York, London: Routledge.
- Martínková, Š. 2008. „Sociabilita vietnamského etnika v Praze." Pp. 165–208 in Z. Uherek, Z. Korecká, T. Pojarová (eds.). *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Mazzucato, V. 2008. „The Double Engagement: Transnationalism and Integration. Ghanaian Migrants, Lives between Ghana and the Netherlands." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34 (2): 199–216, <https://doi.org/10.1080/13691830701823871>.
- Mitchell, K. 1997. „Transnational Discourse: Bringing Geography Back In." *Antipode* 29 (2): 101–114, <https://doi.org/10.1111/1467-8330.00038>.
- Morawska, E. 2003. „Immigrant Transnationalism and Assimilation: A Variety of Combinations and the Analytic Strategy It Suggests." Pp. 133–176 in Ch. Joppke, E. Morawska (eds.). *Towards Assimilation and Citizenship: Immigrants in Liberal Nation-States*. New York: Palgrave Macmillan, https://doi.org/10.1057/9780230554795_6.
- Morawska, E. 2005. „In Defense of the Assimilation Model." Pp. 129–137 in P. Kivisto (ed.). *Incorporating Diversity: Rethinking Assimilation in a Multicultural Age*. London: Paradigm.
- Mošňjaga, V., L. Lupták. 2008. „Česko v plánech a strategiích moldavských pracovních migrantů." Pp. 203–224 in D. Drbohlav (ed.). *Nelegální ekonomické aktivity migrantů: České v evropském kontextu*. Praha: Karolinum.
- Mügge, L. 2016. „Transnationalism as a Research Paradigm and Its Relevance to Integration." Pp. 109–125 in B. Garcés-Mascreñas, R. Pennix (eds.). *Integration Processes and Policies in Europe*. Cham: Springer, https://doi.org/10.1007/978-3-319-21674-4_7.
- Özkul, D. 2020. „Transnationalism." Pp. 433–449 in Ch. Inglis, W. Li, K. Binod. *The SAGE Handbook of International Migration*. London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: SAGE, <https://doi.org/10.4135/9781526470416.n29>.
- Rákoczyová, M., H. Pořízková. 2009. „Sociální integrace přistěhovalců – teoretická východiska výzkumu." Pp. 23–34 in M. Rákoczyová, R. Trbola (eds.). *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

- Slavková, M. 2014. „When I Say I’m from India, They Ask Me How to Get a Taxi: Imageries of Connectedness and Disconnectedness among Transmigrants in Melbourne, Australia.“ *Lidé města / Urban People* 16 (2): 195–218.
- Snel, E., G. Engbersen, A. Leerkes. 2006. „Transnational Involvement and Social Integration.“ *Global Networks* 6 (3): 285–308, <https://doi.org/10.1111/j.1471-0374.2006.00145.x>.
- Syed, M., K. C. McLean. 2016. „Understanding Identity Integration: Theoretical, Methodological, and Applied Issues.“ *Journal of Adolescence* 47 (2): 109–118, <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2015.09.005>.
- Szaló, C. 2008. *Transnacionální migrace: Proměny identit, hranic a vědění o nich*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Szaló, C., E. Hamár. 2007. „Osm migrujících žen a jejich transnacionální sdílený svět.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (1): 69–88, <https://doi.org/10.13060/00380288.2007.43.1.05>.
- Šimon, M. 2011. „Úspěšná integrace rumunské komunity z Bílé Vody.“ *Český lid* 98 (2): 155–172.
- Šolcová, L. 2012. „Subjektivní reflexe reemigrace černobylských přesídlenců v lokalitě Kopidlno.“ *Český lid* 99 (2): 151–172.
- Uhrek, Z., N. Valášková, K. Bělohradská, M. Mušinka. 2008. „Pracovní migrace ze Zakarpatské Ukrajiny do České republiky.“ Pp. 119–146 in Z. Uhrek, Z. Korecká, T. Pojarová (eds.). *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy: vybrané případy imigračních skupin v České republice*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Waldinger, R. 2008. „Between ‘Here’ and ‘There’: Immigrant Cross-border Activities and Loyalties.“ *International Migration Review* 42 (1): 3–29, <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2007.00112.x>.
- Waldinger, R. 2011. „Immigrant Transnationalism.“ *Sociopedia.isa*, <https://doi.org/10.1177/205684601112>.
- Waldinger, R. 2015. *The Cross-Border Connection: Immigrants, Emigrants and Their Homelands*. Harvard: Harvard University Press, <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674736283>.

Příloha

Tabulka P1. Participantů z řad studentů

Jméno	Rok narození	Místo narození	Status	Doba pobytu (v momentě rozhovoru)	Současné místo pobytu	Pobytové oprávnění	Datum a místo provedení rozhovoru
M. S.	1996	Dubno	student	4 roky	Ostrava	studentské vízum	23. 2. 2015 / Uničov
O. S.	1996	Dubno	student	3 roky	Uničov	studentské vízum	23. 2. 2015 / Uničov
A. P.	1997	Kvasyliv	student	1 rok	Brno	studentské vízum	26. 7. 2014 / Kvasyliv
H. P.	1996	Dubno	student	2 roky	Praha	trvalý pobyt	1. 8. 2013 / Dubno
K. P.	1996	Dubno	student	2 roky	Praha	trvalý pobyt	1. 8. 2013 / Dubno
S. K.	2000	Rivne	student	2 rok	Uničov	studentské vízum	18. 8. 2017 / Uničov
O. V.	2001	Dubno	student	1 rok	Olomouc	studentské vízum	18. 8. 2017 / Uničov
S. M.	2001	Dubno	student	1 rok	Olomouc	studentské vízum	18. 8. 2017 / Uničov
K. L.	1995	Rivne	student	8 let	Olomouc	studentské vízum	20. 4. 2018 / Olomouc
E. M.	2000	Luck	student	2 roky	Hradec Králové	studentské vízum	24. 7. 2018 / Luck
J. I.	2000	Dubno	student	4 roky	Uničov	studentské vízum	27. 9. 2018 / Uničov

Tabulka P1. Participantů z řad studentů – druhá část

Jméno	Rok narození	Místo narození	Status	Doba pobytu (v momentě rozhovoru)	Současné místo pobytu	Pobytové oprávnění	Datum a místo provedení rozhovoru
V. B.	1995	Dubno	student	5 roků	Praha	studentské vízum	7. 3. 2019/ Praha
L. K.	2001	Dubno	student	2 roky	Uničov	studentské vízum	27. 3. 2019/ Uničov
E. S.	2000	Dubno	student	3 roky	Uničov	studentské vízum	27. 3. 2019/ Uničov
M. U.	1998	Luck	student	2 roky	Praha	trvalý pobyt	8. 6. 2018/ Praha
L. O.	2003	Doněck	student	1 rok	Hradec Králové	studentské vízum	11. 12. 2019/ Hradec Králové
P. I.	1999	Zápороží	student	1 rok	Praha	studentské vízum	13. 12. 2019/ Praha
K. A.	2002	Charkov	student	4 měsíce	Praha	studentské vízum	20. 12. 2019/ Praha
R. U.	1997	Doněck	student	4 roky	Brno	studentské vízum	13. 12. 2020/ Praha
P. P.	1999	Oděsa	student	10 let	Praha	trvalý pobyt	5. 2. 2020/ Praha

Tabulka P2. Rodiče studentů

Jméno	Současné místo pobytu	Potomek
P. O. + P. L. (manželé)	Dubno	M. S.
A. U.	Kvasyliv	A. P.
U. P.	Dubno	K. L.